

Dacia keleti határvonala s annak védelmi rendszere a Maros felső völgyétől az Olt rákos-hévízi szorossáig.

(Első közlemény.)

Dacia határvonalai, főképpen a délkeleti felföld területén, még mindig foglalkoztatják a kutatókat. A legszerencsésebb vala idáig Torma Károly,¹ a kinek északi Daciára vonatkozó szerencsés felfedezései épen az Erdélyi Múzeum-Egylet első Évkönyveit gazdagítják s a ki 20 évi sikerteljes kutatásainak eredményeit a *Limes dacicus*² északi része ezimű becses munkájában örökítette meg.

Távolról sem vagyunk ennyire kedvező helyzetben a Dacia nyugati és keleti határvonalaival. Amarra még alig, hogy a kezdet elejéig jutottunk a kutatásokkal; kelet felé azonban legalább szakaszonként megkísérhetjük a helyrajzi észleletek összegelését s különösen tisztában lehetünk azzal, hogy míg délen a határ Kárpátok akadályaival nem törődve a romániai Alföldet is Daciához kapcsolták: kelet felé a mai Erdély egészére nem tartották szükségesnek kiterjeszkedni.

Elődeim közül Neigebaur bukaresti porosz konzul fáradozott legtöbbet Dacia helyrajzáinak felderítésében s 1847. tavaszán és nyarán, nagy részben gróf Kemény József ajánló leveleivel, részben Aekner Mihály szent-erzsébeti szász pap, részben Kurz Antal publicista és gróf Kemény József lelkes híve társaságában bejárta

¹ *Torma Károly*. Rómaiak nyoma Erdély északi részeiben. Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei Kolozsvár, I kötet. 1861. 27—45 l. Dacia felosztása a rómaiak alatt. Erd. Múzeum-Egyl. Évk. II. kötet. 1863. 108—114. Adalék északnyugati Dacia föld- és helyiratához. Magy. Tud. Akadémia Évkönyvei XI. kötet. 2 drb. 1863.

² *Torma Károly* A *Limes dacicus* felső része. 6 fametszettel és 1 térképpel. Budapest.

Erdély, Moldova és Románia nagy részét. Munkája¹ éppen a szabadságharcz viharában kerülvén sajtó alá, Brassóban majdnem a pusztulás áldozatául esett. Neigebaur Dacia legkeletibb római állomásaiul a következőket jelöli meg: Vécs, Mogyorós, Szász-Régen: a Maros felső völgyén; Görgény-Szent-Imre és G.-Hodák a Görgény vize mellett. Majd Mikháza a Nyárád mellett. Onnan le az Oltig Pirtosváralját tekinti rómainak. A Fehér-Nyikó mellől Szent-Mihályról a LEG VI HIS (panorum) téglabélyegét említvén fel, ezzel próbálá egyik katonai állomásunkat is kijelölni.

Mint alább önként ki fog derülni, Neigebaur csak a Maros, Görgény és Nyárád mellett fordult meg személyesen s Udvarhelyszék területére felületes közlésekből vonta következtetéseit. Neigebaur után Ackner Mihály következik, a ki már Neigebaur útazásaiban is részt vett s azt megelőzőleg is önálló tanulmányokat végzett a régi Daciának főleg közép és déli vidékein.

Ackner Mihály a Bécsben 1850-ben szervezett műemléki bizottság (K. K. *Central Commission*, für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale) levelező tagjaként a Bizottság első Évkönyve számára összeállította² Erdély római régiségeit és egy térképpel is illusztrálván észleleteit, arról láthatjuk, hogy a Maros völgyén Vécsen felül a dédai várat is római alapon feltételezte. A két Küküllő vidékéről a korondi fürdőt, Korond aranykarikáit is rómainak minősítve, Szent-Mihályfalváról a LEG VI HIS téglabélyegeit megtoldja a Segesvárról Gross ág. ev. lelkész hagyatékából 1853. nyert két felirattal és pedig:

1. I. O. M.
TVET TITVS
EVERVS
PRAEFCOHI
VS
L. M.

¹ *Dacien*. Aus den Ueberresten das klassischen Alterthums mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Topographisch zusammengestellt von Dr. J. F. Neigebaur Nebst einer Uebersichtskarte des traianischen Dacien. Kronstadt, 1851.

² M. J. Ackner Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen. Mit einer Uebersichtskarte von M. J. Ackner. Jahrbuch des kaiserl königl. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 1856. Wien. Különlenyomatban is megjelent.

2. I. O. M.
 C. IVL. IVLIA
 NVS PRAEF
 CoH III HISP
 EO DOMRoM
 V. S. L. M.

1858-ban Müller Frigyes jelenlegi ág. ev. püspök s akkori segesvári tanárral Aekner Mihály a két felirathoz Pálffy taresafalvi birtokosnál még egy harmadikat fedezett fel, melyet így olvastak:

DEO MARTI
 T. AEL. CRES . . .
 TIANVS PRAEF
 COH III HISP

 EX VOTO POSVIT

Müller Frigyes a LEG VI HISP bélyegét [nem tudván constatalni, egész helyes érzékkel annak létezését, mindjárt akkor kétségbe vonta. A két szentmihályi felirat hova tartozandóságával azonban nem jöttek ekkor sem tisztába, s éppen azért Müller a környék tovább kutatására buzdítja a közel lakókat.

Ennek a kirándulásnak hatása nem is maradt el, mert Szász Károly jegyző, Müllerék kalauza is annyira buzdult, hogy több érmet gyűjtött a nem sokára megalakult kolozsvári múzeumnak s pár felirattörédeket is szolgáltatott oda be, melyeket Torma Károly megfejtván, ezekkel Udvarhelyszék római adalékai örvendetesen gyarapodtak. Sőt maga Müller Frigyes is lelkes kutatással folytatá nyomozásait s a Szent-Mihályfalváról lemásolt két felirat mellett Udvarhelymegye keleti széléről, a Rika alatt, a *Kis-Homoród* mentén fekvő *Homoród-Karácsonyfalváról*, és a Nagy-Homoród völgyi Homoród-Szent-Mártonról is egy-egy újabb római felirásos kővel gazdagíthatá Dacia felirattárát.¹

Ezen szórványos adatok összefüggő tárgyalását azonban Orbán Balázs fáradozásai tették igazában lehetségessé. A Székelyföldet helységéről-helységre végig járva, első sorban Udvarhelyszékről,

¹ Friedrich Müller: Römerspuren im Osten Siebenbürgens. Mittheilungen der K. K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale IV. Wien, 1859. 69–74, 109, 103–165 l.

mint éppen szülőföldjéről rendezte az elődei által kevés helyismerettel gyűjtött adatokat. Majd Udvarhely és Marosszék határán, a Kis-Küküllő felső nyílásába eső *Sóváradván* szerencsésen megtalálta azt a táborhelyet is, melyről *Neigebaur*, *Ackner* és *Müller* tudomást nem szerezhettek. Hasonló szerencsével járta be a Nagy-Homoród völgyét, hol a Müller Frigyes által mellőzött Homoród-Szent-Pálon¹ terjedelmes római építkezési maradványokra bukkant, de Müller Frigyes közleményéről nem értesülve, annak homoród-szentmártoni felíratát is közölte, habár már csak fele részben, mert a másik fele időközben a régiségek szomorú sorsára jutva, elkallódott.

A *Corpus Inscriptionum Latinarum* szerkesztése éppen arra az időre esvén, annak a dunai tartományokat tartalmazó III. kötetében 1873-ban az Ackner-Müller által nyilvánosságra hozott taresafalvi és szentmihályfalvi 3 felíratot már Énlakához osztva publicálták. Ezeken kívül a Torma Károly által a kolozsvári múzeum részére megszerzett még két felíratröredék másolatával² és a *Neigebaur* hibás értesülése óta az irodalomban mindig ott kísértő szentmihályi LEG VI HIS³ állítólagos téglabélyeggel, valamint a Müller Frigyes által Homoród-Szent-Mártonnál felfedezett felíratral igazolák a rómaiak nyomait. És alig látott napvilágot a *Corpus Inscriptionum* III. kötete 1873-ban, már a következő esztendő meghozta a lassanként kibontakozó vársorozat nagyküküllővölgyi tagjára vonatkozó előjeleket is. Székely-Udvarhely városa ugyanis 1874. tavaszán az Attila utca végénél a baromvásártér Vánky Kálmán mérnök által rendeztetvén, a törmelék halmok lehordatásánál számos esonttal, régiséggel együtt⁴ azon római építkezések maradványaira bukkantak, melyek-

¹ *Orbán* Balázs. A Székelyföld leírása. Udvarhelyszék 165. lap

² *Corpus Inscriptionum Latinarum voluminis tertiae pars prior. Inscriptiones Asiae provinciarum Europae Gvacaerum Illyrici latinae. Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae edidit Theodorus Mommsen. Berolini. apud Georgium Reimerum MDCCCLXXIII 179. lap. XIII. Énlaka. 945. Torma közlése. 746. és 747. Ackner által Szent-Mihályfalváról közölve 448. Müller által közölve 949. Torma közlése XIV. Homoród-Szent-Márton 950. Müller Frigyes közlése.*

³ *Corpus I. L. III. 1632. Szent-Mihályról; Neigebauer Dacien és Ackner Jahrbuch 1856. után.*

⁴ *Carl Goos Archaeologische Annalecten. Archiv des Vereius für Landeskunde 1874. XII. 174 l. Majd Chronik der archaeologischen Funde in Siebenbürgen, 1874.*

ről Orbán Balázsnak 1882-ben adott a budapesti régészeti társulatba hírt. Ezen romokat 20 esztendő múlva, 1894. nyarán tovább ásatva, katonai fürdőül minősítettem.¹ Ezzel Udvarhelyen is igazolhattuk az 1828-ban Szigethy Gyula Mihály² ref. collegiumi tanár feltevéseit, a ki faragványos kövekből és római téglák halmazából Ptolemaeus Utidaváját helyezte oda.

Az udvarhelyi leletekről Goos Károly segesvári ág. ev. tanár hírt adván, minthogy ő akkoriban éppen Dacia tartományi és hadi szervezetével foglalkozott, Székely-Udvarhelyről a két Homoród mellékéig átvizsgálta a Müller Frigyes 1859. évbeli jelentésében és Orbán Balázs Udvarhelyszékében 1868-ról megörökített római leletek színhelyét s a bécsi egyetem tanárai által 1877-ben a megindított Archaeologisch epigraphische Mittheilungen 1. füzetét mindjárt beeset közlésekkel gazdagította, értékesítvén ott Orbán Balázs Udvarhely és Marosszékének új adatait is.³

Goost 1878-ban bekövetkezett halála azonban megakadályozá abban, hogy a szépen felszaporodott római települési maradványok belső összefüggését és rendeltetését is behatóbban tanulmányozhassa.

Igy jutottam én ezen fontos kérdések örökségébe, a ki a hunyadmegyei történelmi régészeti társulat megalakulásától (1880.) kezdve Dacia bányászatának helyrajzával és administratiojával foglalkozva, lassanként mellőzhetetlennek kezdém érezni az egész foglalási terület helyszíni felvételét is. Mindjárt 1885 őszen Téglás István társaságában a Nagy-Homoród völgyét aprójára átvizsgálva, nemesak a Homoród-Szent-Pál castrumának hollétéről, kiterjedéséről és Homoród-Szent-Márton feliratának keletkezési viszonyairól szerezhettem új adatokat; hanem Jánosfalvánál sikerült azt a kőbányát is megtalálnom,⁴ a melyből a Homoród-mellék s különösen Homoród-Szent-Pál feiratait és építészeti anyagának nagy részét előállították. A kőbánya munkahelyei akkoriban még épségben

¹ Téglás Gábor. A székelyudvarhelyi római castrum és annak katonai fürdője. Erdélyi Múzeum. 1897. évf. V. füzet.

² Szigethy Gyula Mihály: Felsőmagyarország. Múzeum. 1828. évf. 147 lap.

³ Carl Goos: Zu Corpus Inscriptionum Latinarum III. Dacia Arthaeologisch epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich Wien. I. 1877.

⁴ Téglás Gábor: A jánosfalvi római kőbányászat Udvarhely megyében Téglás István rajzaival. Archaeologiai Értesítő, 1886. évf. 1. februári füzete.

állottak, sőt egyiknek faláról két emberi alak domborművét is lerajzolható Téglás István s épen azért, mert ilyenmű emlékekben felettébb szegények vagyunk s az alakok vallásos, sőt *ethnologiai*, tovább tanulmányozás anyagául is szolgálhattak volna, a Múzeum-egyletkez ama falrészlet kivésetése és Kolozsvárra, a muzeumba szállítása iránt, habár arra se felhiva, se kötelezve nem valék, sürgős javaslatot intéztem. Magán értesülésem szerint 1887. tavaszán boldogúlt Finály Henrik muzeumőr és egyetemi tanár kiküldetést is nyert vala a helyszínére; de hogy miként határozott a Múzeum-egylet, arról tájékozást nem nyerhettem. Annyit azonban sajnos constatálék 1894. nyarán, mikor másodszer vezetett arra felé kutató útam, hogy *Jánosfalva* lakossága primitív kőfejtésével szerencsésen megsemmisíté az általam oly fontosnak jelzett kőbányát s annak falképein megmenteni valónk többé nem kínálkozik. Igy csak öcsém rajzáról ítéltetik meg majd az érdeklődők, mit vesztettünk ott, habár az Archaeologiai Értesítő elchéje annyira kiesinyíti az alakokat, hogy azok eredeti kinézését kellően elbírálni s azok végleges magyarázatát megadni ezután még nehezebben sikerülhet.

Már az itt szóba hozott első körültekintésem alkalmával arra a meggyőződésre jutottam, hogy a N.-Homoród völgyét a rómaiak stratégiai okokból szállották meg s az Olt *héviz-ugrai* állomásáról arrafelé is okvetetlenül kiterjesztheték hadi úthálózatukat, jóllehet boldogúlt *Ackner Mihály* 1856-iki jelentésében ennek lehetőségét egyenesen kizártnak nyilvánította. A mint tehát nagy elfoglaltságom lehetővé tevé, még alaposabb áttekintést sieték szerezni a Maros és két Küküllő térviszonyairól és régészeti lelőhelyeiről. A következő 1886. nyarán ugyanesak Téglás Istvánnal a Maros felől vettük fel a kutatások fonalát s Görgény-Szent-Imre, G. Hodák állítólagos római építményeit eredménytelenül nyomozgatva, a Nyárád fejenél *Mikházáról Szovátán* át a Kis-Küküllő felső vidékére utazva, *Sóvárád* castrumát, a község területén felmérve, a római útnak a Nyárádtól a Marosig való elágazását vizsgáltuk át Maros-Kereszturig. Hogy ez a 10 napi körútunk már ekkor biztató eredményekhez vezetett, s *Mikháza-* és *Sóváradról* új feliratokkal járulhattunk Dacia adattárához: ¹ abban kiváló érdeme vala *Kovács* Ferencz maros-

¹ Téglás Gábor: Ujabb adalékok Dacia felirattárához. Erdélyi Múzeum 1888. évf.

vásárhelyi apátplébánosnak, a ki esperesi körútazásában kiváló ügyszeretettel gyűjtögette a régiségeket és a plébánia épületben berendezett muzeumát készséggel rendelkezésünkre bocsátotta.

Időközben *Görgény* vidékét másodszer is meglátogattam, mert a *Neigebaur* óta ott feltételezett római állótábornak a térviszonyok valóban igazolhatónak minősítik. Biztos nyomokat azonban másodszer sem találhaték s ha a görgényi vár helyén állott valóban a római castrum, akkor azt az utókorai építkezések örökre felismerhetetlenné tették.

Ily módon 1894-ig kelle várnom észleleteim kiegészítésével, a mikor Udvarhelymegye monographiája érdekében Ugron János alispán Tibód és a többi római lelőhely felülvizsgálatára felszólítván, *Solymossy* Endre ev. ref. collegiumi tanártársammal a megyét a Kis-Küküllőtől le a két Homoródig széltében, hosszában, több irányban végig útzahattam s az addig ismertté vált római állomások kapcsolatát, katonai rendeltetését a geographiai viszonyok alapján tűzetes tanulmány tárgyává tehetém.

E tanulmányom rendén az eddig szorványosan emlegetett udvarhelymegyei római lelőhelyeket apránként egy ezéltudatosan megállapított örvidék láncszemeivé fűzve, a következőkről szerezheték teljes bizonyosságot: 1-ször, hogy az Olttól a *Marosig* gondosan előkészített transversalis hadi úttal rendelkezett a római hadparancsnokság és 2-szer ezen útvonal helyőrségi állomásairól nyugat felé a Marost követő főhadi úttal a térviszonyok által lehetővé tett legrövidebb és legbiztosabb mellékúttal biztosíták a határőrszolgálat élénkségét. De az egyes castrumok elhelyezése arra is útmutatásul szolgált nekem, hogy Dacia az Udvarhely és Csikmegyék közé ékelődő erdős hegységen túl nem terjedhetett s a keleti határvonal a Maros felső ivhajlásától, illetőleg *Déda*, Maros-Oroszfalutól délkeletre vonuló Görgényi havasokon, az 1291 m. Szászpadtól az 1285 m. Kereszteshegyig, illetőleg az 1777 m. Mezőhavasig, majd a *Szováta*-parajdi havasokon az 1237 m. Bucsintetővel s a Hargita gerinczén a Nagy-Küküllő és két Homoród forrásvidékével egészen Nagy-Oláhfaluig, onnan pedig a lővései, a homoródalmási hegyeken vagyis a Merketetővel, a Rikával le az Olt alsó-rákosi szorosáig terjedhetett. Ez a természetes határ annyira szembetűnő, hogy békés körülmények között, a szomszédos barbár népekkel szemben minden vítának és félreértésnek már eleve útját vághatta volna.

Csakhogya Daciaából kiszorított dákok, valamint a rokon barbár törzsek úgy látszik, éppen a Maros és Olt között nagyon is komoly elővigyázati intézkedésekre kényszeríték Dacia urait. Ime az Olt héviz-ugrai táborhelyétől alig 25 kilom. Homorod-Kóhalom vasúti állomás, majd Homorod irányában és Kaczától északra a Kis-Homoród völgyén *Homoród-Szent-Pálnál* újabb castrum stativumot találunk. Onnan a patakfalvi hágó nehézségeit is figyelembe véve, alig 20 km-nyire építették meg *Székkely-Udvarhelynél* a mai realiskola telkéről szolgáló *Csonkavár* helyén általam meghatározott második várukat. A harmadik castrumot a két Küküllő vizválasztójára helyezték.

A Nagy-Küküllőtől a Kis-Küküllőig terjedő 50 kilométernyi hegyhátat ugyanis a *Fehér-Nyikó* völgye szintén megosztja s éppen azért *Ackner* Mihály és Müller Frigyes egészen helyes érzékkel keresték *Szent-Mihályfalvánál*, az ott ugyan nem létezett LEG VI HIS állítólagos bélyegeiből feltételezett római castrumot. A *Fehér-Nyikó* vize *Oroszhegy* híres hegyközség Lázhegy nevű 1006 m. fensíkjáról szűrődik össze s a Hargita láncolatával nem érintkezik oly közvetlenül, mint a két Küküllő és két Homoród. Annál szorosabb kapcsolatba jutott azonban a két *Küküllő* forrásvidékein a *Hargita* lánczával az *énlaki* fensík, mert a 652 m. magasságban épült Énlakától keletre Firtos-Váralja és *Pálfalva* (898 m.) irányában az oroszhegyi *Mogyorós* mögötti *Szentséden* (975 m.) át száraz és fagyos időben járható lankás fensík vezet a Nagy-Küküllő legfelső ágaihoz, hol *Tart d* várában a római előtti védvárak egyik képviselőjét sikerült kipuhatólnom¹ s hol a *Talár-út* nevű régi útmaradványban kétségtelen bizonyítékát birjuk amaz ősrégi határközlekedésnek is. A rómaiak kitűnő helyismeretét és stratégiai éles látását dicséri tehát az *énlaki* fensíknak táborhelylyé alakítása. Sőt ez a térfoglalás annyival előnyösebb vala, mert míg *kelet* felé a határ helység egyik sebhető pontját tarthatták onnan ellenőrzés alatt, *nyugat* felé a féltett daciai belterületekkel és a főhadi szállással úgy a Nagy-, mint a Kis-Küküllő mentére gyors és könnyű összeköttetést is biztosított. A Nagy-Küküllő völgyére ugyanis *Martonos*, *Tordátfalva*, *Alsó-Siménfalva* irányában délkeletre *Rugonfalváiig* a F.-Nyikó völgye nyitott természetes útát, míg a Kis-

¹ Téglás G. Dák várak Udvarhelymegye területén. Erdélyi Múzeum 1895. évf.

Küküllő-felé Etéd-től a *Küsmöd-pataka* téres völgye Kőrispatak, Bözöd-Ujfalú irányában Erdő-Szent-Györgyig délnyugatra az előbbinél is kényelmesebb természetes kapcsolatot kínált.

A határőrség közvetlen összeköttetése azonban Énlakától északra *Etéden*, *Küsmödön*, Siklódon át *Sóváradohoz* a Kis-Küküllő mellékére irányult s azt körülbelül 25 km. távolságban érte el.

Sóváradtól u. i. majdnem egyenes vonalban érkezhettek észak felé a 901 m. *Cseredombon* át *Mikházánál* a Nyárád völgyére, a hova Szováta, Remete felé a *Szakadát* patak horpadásán kis kerülővel kényelmesebb út vezet. Hogy akkor is használták volna ezen utvonalat, alig lehetséges s így a csakis lóháton, gyalog vagy a legprimitívebb alkalmatossággal járható *említett* cseredomb hegyi úton történhetett a 2 helyőrségek érintkezése.

A mai napság tehát sikerült a Marostól az Oltig elhelyezett római határvárak rendszerével egyúttal azt is kiderítenem, hogy eme vársorozat hadi rendje a fennemlített Görgény-Hargita hegység ellen irányult hargitaalji római védvonal központi állomásául az *énlaki* negyhátra épített castrum szolgálhatott, mint a honnan északra, a Kis-Küküllő és Nyárád vonalára és délen a Nagy-Küküllő és Nagy-Homoród felé nemesak a postai és őrzési összeköttetés, de az optikai és más hadi jelzési mód is a legkönnyebben érvényesíthető vala. S ebben a tekintetben a messzire ellátás s az egész vidék felett uralkodó *Firtostető* 1042 m. orma a rómaiaknak is kiváló előnyére szolgálhatott, habár e nevezetes esúcs inkább római előtti és utáni leletekkel vált régészeti irodalmunkban nevezetessé. Addig is tehát, míg az Orbánnál említésbe jövő, de legtöbbször pusztá hagyományokra, megbízhatatlan közlésekre alapított többi mellékes római lelőhely mibenlétére is kiterjeszhetném helyszíni vizsgálódásaimat, kétségtelen bizonyosságú eredményként jelenthetem már is, hogy *a rómaiak Daciája a Marosnak Vécs dédei szakaszától le az Olt léviz, ugrai hajlásáig, a Görgény-Nyárád, Kis- és Nagy-Küküllő, valamint a Kis- és Nagy-Homorod forrásvidékével s köztük a görgényi havasoknak és a Hargitának Maros-Torda és Udvarhelymegyéktől Csikmegye felé mai napság határt vető erdős lánczáig s abból a Vargyas és Kis Homorod víz-álasztójaként délre kiágazó lövete-homorod-almási, oklándi, vagyis a Rika hegységig terjedt.*